

УДК 316.334.2

Н. В. Семенченко,
 д. е. н., доцент, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки,
 Національний технічний університет України "КПІ"

АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

N. Semenchenko,
 Doctor of Economics., docent, Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics,
 National Technical University of Ukraine "KPI"

ANALYSIS OF THE INSTITUTIONAL STRUCTURE OF THE ECONOMY OF UKRAINE

Інститути за своєю природою не однорідні. Вони поділяються на інститути, що утворюють систему, та ті, які її складають. Такі поняття як "інституціональна структура" та "інституціональне середовище" були залучені економістами із соціології. Інституціональна структура є результатом метаконкуренції, а інституціональне середовище створює умови та орієнтири відбору ефективних елементів інституціональної структури з альтернативних форм економічної координації. Представники інституціоналізму вважають рушійною силою суспільного розвитку інститути — окремі установи, які відповідають політичним, економічним, культурним та ідеологічним структурам суспільства. Крім цього, велика увага надається соціальній психології народу, його темпераменту та ментальності. І насамперед, головною рисою інституціоналізму є заперечення здатності капіталістичного світу до саморегулювання та підтримка ідеї державного регулювання економіки, критика багатьох принципів маржиналізму, рекомендації до широкого застосування математичних методів для аналізу психологічних та економічних явищ та процесів. З огляду на сучасний стан економіки України, дослідження її інституціональних структур є вельми важливим і потребує покрокового розгляду усіх рівнів та сфер профільності.

Institutions by its nature are not homogeneous. They are divided into institutions, that form a system, and into those who constitute its. Such terms as "institutional structure" and "institutional environment" have been involved by economists from sociology. Institutional structure is the result of metacompetition, and institutional environment sets conditions and guidelines of selection of effective elements of the institutional structure from alternative forms of economic coordination. Representatives of institutionalism consider that driving force of social development is institutions — individual institutions that meet the political, economic, cultural and ideological structures of society. In addition, great attention is paid to the social psychology of the people, their temperament and mentality. First of all, the main feature of institutionalism is the negation of the capitalist world's ability to self-regulation, and support the idea of government regulation of the economy, critique of many principles of marginalism, recommendations to the wide application of mathematical methods to analyze the psychological and economic phenomena and processes. In view of current state of the economy of Ukraine, the study of institutional structures is very important and requires incremental review of all levels and areas of specialization.

Ключові слова: інституціоналізм, маржиналізм, метаконкуренція, транзакція, диверсифікація, санація, реструктуризація, фінанси.

Key words: institutionalism, marginalism, metacompetition, transaction, diversification, sanation, restructuring, finance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток економічної системи та відносини між господарчими агентами складаються під впливом не лише економічних, але й соціальних, політичних, психологіч-

них, морально-етичних факторів. Серед факторів еволюційного відновлення суспільства на перший план інституціоналісти висувають науково-технічну революцію, що відтворює індустріальну структуру суспільства.

А одним із найголовніших інститутів в індустріальній структурі суспільства вважається корпорація. Таким чином, інституціоналісти визнають переважну роль великого виробництва і розглядають корпорацію як його базову ланку. При цьому фахівці не заперечують виникнення чималої кількості проблем у внутрішньому середовищі корпорації. Насамперед взаємовідносини власників (акціонерів), менеджерів та працівників. Ключовим тут є питання власності та управління, яке найчастіше полягає у площині суперечок.

Вирішення таких питань — задача держави. За рахунок законодавчих та правових актів питання корпоративних конфліктів регулюються у всіх розвинених країнах світу. Не так давно законодавчі зміни з корпоративного управління відбулися й в Україні, проте й досі залишається чимало невирішених проблем й до того ж нові положення потребують корегування та низки доповнень.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ

Поняття "інституціоналізм" виникло в ХХ сторіччі у США. Головними представниками виступили — Торстейн, Веблен, Джонс Коммонс, Уеслі Мітчелл.

Методологія інституціоналізму передбачала: 1) широке використання описово-статистичного методу; 2) історико-генетичного методу; 3) як вихідне — категорію інституту (сукупність правових норм та звичок). В рамках вище зазначеного були створені соціально-психологічні (Веблен), соціально-правові (Коммонс), інституціонально-статистичні (Мітчелл) напрями. У подальшому дослідники приєднувалися до тієї чи іншої течії та вносили свій вклад у теорію інституціоналізму.

Так, Д. Мюллер робить акцент на політиці максимізації росту компанії, який у подальшому призводить до скорочення прибутків акціонерів.

Д. Норт у роботі [1] зазначив: "Головна роль, яку інститути відіграють у суспільстві, полягає у зменшенні невизначеності шляхом встановлення стійкої (хоча й не обов'язково ефективної) структури взаємодії між людьми". Це визначення поширює Шумпетер [2], наголошуючи, що сутність економічного розвитку полягає не стільки у накопичуванні капіталу і прирощуванні додаткової робочої сили, скільки у перерозподілі наявних капіталу і робочої сили з менш ефективних сфер економічної діяльності в більш ефективні. Такий розподіл однаковою мірою залежить від відносних цін та інститутів. Це твердження підкріплює значущість інститутів з огляду на економічну координацію, яка здійснюється за рахунок поточних цін і в довгостроковому періоді залежить від інститутів.

Будемо враховувати, що чинником змін виступають мінливі ціни та переваги, і складність дослідження інституціонального впливу визначається саме їх інкрементним та неперервним (у більшості випадків) характером. Тому інституціональні аспекти можуть змінюватись внаслідок певних змін у правилах, неформальних обмеженнях та засобах і ефективності примусового використання правил. Тому з часом неефективні інститути відмирають, а ефективні виживають. Так, відбувається поступовий розвиток економічної, політичної і соціальної організації. Якщо інституціональна структура перебуває у стадії формування або змін, то інститути, які консти-

тують її, будуть виникати і закріплюватись залежно від порівняльної ефективності альтернативних засобів координації господарчої діяльності [3].

Неефективність одних та ефективність інших механізмів координації визначається у результаті інституціональної метаконкуренції, тобто конкуренції інститутів, з якої виходить, що діючі інститути, які внаслідок конкурентної боротьби функціонують, є ефективними.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Безпосередньо на процес формування інститутів впливає саме держава [4] — вона сприяє не тільки створенню ефективних ринкових інститутів, а й створює інституційну структуру, яка не дозволяє проявитися перевагам конкурентного порядку внаслідок монопольної влади та інших факторів, які ведуть до зростання трансакційних витрат. Саме держава є необхідним атрибутом прогресуючих господарчих систем, адже інститути, що нею генеруються, можуть не тільки сприяти підвищенню ефективності, але й заважати їй.

Нами враховано, що неефективність інститутів виникає внаслідок високої вартості колективних дій, які необхідні для інституційних змін і визначаються іншими економічними та політичними інститутами. З огляду на це ми вважаємо, що спочатку необхідно визначити ціну, яку сплачує суспільство під час проведення заходів, що регулюють ринковий механізм, та дослідити цільовий розподіл цих коштів і тільки у разі доведенні позитивних ефектів (що перекрыють соціальні витрати) практично застосовувати запропоновані варіанти.

Поки що інституційна структура економіки України — це насамперед результат минулих дій держави та спонтанного еволюційного відбору найбільш ефективних інститутів. Можна наполягати, що ці інститути поки що тільки формуються, а деяких необхідних взагалі немає, через що Україна не може дозволити собі використання методів прямого або опосередкованого державного втручання з метою проведення необхідної економічної політики без значних збитків для всього національного господарства. Інституціональна структура нашої держави включає інститути, які характерні не тільки для ринкового порядку, тому різноманітні засоби економічної координації часто конфліктують між собою. З огляду на таку ситуацію нині в Україні ринкові відносини починають підпадати під сильний вплив держави, яка і в такий спосіб не здатна забезпечити ефективного функціонування ринкових механізмів, оскільки немає необхідних інституційних структур.

Перехід до ринкового способу координації економічної діяльності зазвичай пов'язаний із розвитком ринків та трансакційного сектору економіки, проте за тих часів українська економіка не мала жодного з цих чинників. Обраний шлях роздачі державної власності у процесі приватизації майже на дружніх стосунках виявився поганою альтернативою алокативній ефективності ринкового механізму — чимало підприємств під гаслом "реструктуризації" або санації насправді були приватизовані та поглинуті.

Через економічні реформи держава замість створення нових механізмів економічної координації (ринків та їх інститутів) розподіляла ресурси залежно від переваг політичних еліт і, як наслідок, створила

чимало інституційних бар'єрів. Майже всі види господарчої діяльності вимагають ліцензування або дозвільного способу узгодження умов діяльності з владними структурами, існує велика залежність від пільг та преференцій, внаслідок яких ресурси в економіці розподіляються на основі перекручених цінових орієнтирів, що, у свою чергу, створює різноманітні перекоси в організації економічної системи і призводить до надмірного виробництва одних благ та недостатнього виробництва інших [5].

Все це тією чи іншою мірою впливає на процеси реструктуризації в державі, тим більше, що під реструктуризацією розуміють санація, модернізація, реорганізація, реконструкція, реінжиніринг тощо. Але основною відмінністю реструктуризації є можливість охоплення організаційно-економічних, управлінських та інституційних змін в структурі власності не лише підприємства, а й у галузі і в економіці регіону в цілому, тоді як інші пов'язані лише з проведенням суто технічних диверсифікаційних, інформаційних або інженерних перетворень нормально функціонуючого підприємства.

Враховуючи вплив зовнішніх чинників на діяльність підприємства неможливо не враховувати вплив державних інституцій на процеси реструктуризації підприємства. Процес реструктуризації на державних та приватних підприємствах має різну наповненість та послідовність дій — для державних підприємств зовнішні чинники є більш впливовими, хоча й для приватних мають велике значення. З огляду на залежність процесів реструктуризації від державної політики нами пропонується для аналізу зовнішніх чинників та засобів пом'якшення їх впливу у межах інституційної дослідницької програми використати два підходи — екзогенний та ендогенний.

Відповідно до екзогенного підходу дослідження державної економічної політики ґрунтується на позитивній зовнішній залежності між визначеними заходами та економічними процесами, що тривають, причому, зв'язок між інструментами та результатами політики, що проводиться, строго казуальний. Такий підхід не передбачає спеціального аналізу внутрішніх механізмів функціонування системи, на яку спрямовано вплив і їх зміна.

В ендогенному підході, навпаки, особливий акцент робиться на змінах, які сталися в результаті проведення заходів державної економічної політики, ціннісних настанов та механізмів взаємодії суб'єктів системи, на яку направлено вплив такої політики. За рахунок цього успіх застосованих економічних інструментів залежить від узгодженості векторів економічної політики та внутрішніх (інституційних) змін у суспільстві, що нею генеруються у процесі функціонування господарчого механізму.

Інститути регулюють доступ до законного використання рідких та цінних ресурсів, а також визначають принципи цього доступу. Вони визначають, у чому полягають та яким чином повинні втілюватись у життя ті чи інші інтереси, враховуючи той факт, що сама рідкість цих ресурсів, яка зумовлює важкість доступу до них, стає основою для суперництва і навіть конфліктів у боротьбі за володіння ними.

Внутрішні чинники впливу на процес залежать насамперед від ефективності розвитку організації та її людського капіталу. Підтримка довірчих стосунків з персоналом, максимальне зниження витрат і пошук шляхів поповнення фінансових ресурсів — перші кроки, що спрямовані на забезпечення виживання, які слід зробити до початку реструктуризації компанії.

Слід бути готовим до того, що процес її стабілізації та оздоровлення може тривати 3—5 років або навіть більше, тому успішна трансформація вимагає титанічного терпіння й зусиль з боку керівництва та готовності з боку персоналу перебороти неминучі труднощі першого періоду.

1. Забезпечення підтримки колективу. Формування у працівників фірми розуміння того, що підприємство переживає кризовий період, — перший крок, який необхідно зробити, оскільки байдуже або вороже відношення персоналу може стати непереборним бар'єром на шляху непопулярних перетворень. Щоб уникнути цього, керівництво фірми має знайти способи, аби роз'яснити управлінському й рядовому персоналу, що відбувається на підприємстві, що і як планується зробити для виходу з кризи і тим самим заручитися їх підтримкою, вкрай необхідною для успішної співпраці.

Заходи щодо високої інформованості персоналу слід проводити не лише під час кризової ситуації, а й протягом усього періоду реструктуризації та відродження підприємства. Лише тісні комунікаційні зв'язки здатні привести до взаєморозуміння. Прямий контакт між керівництвом, менеджерами і працівниками — найважливіший компонент антикризового управління.

2. Зниження витрат. Щоб непопулярні заходи сприймалися й підтримувалися підлеглими, керівництво фірми має саме показати приклад ощадливості та зниження витрат за рахунок економії електроенергії; економії витрат на опалення; зменшення кількості ділових поїздок; зменшення кількості покупок нової оргтехніки; економії на телефонних розмовах; скорочення витрат на рекламні компанії; радикального оновлення архівів і скорочення документообігу; зменшення витрат на оренду; реорганізації наднормової роботи за рахунок введення гнучкого робочого графіку.

3. Оптимізація поточних активів. Статті "Виробничі запаси" і "Дебіторська заборгованість" є важливими поточними активами будь-якого бізнесу. Оскільки продажів під час кризи найімовірніше стає менше, рівень запасів готової продукції та напівфабрикатів має бути зменшений через стримування процесу виробництва та зниження закупівель сировини, пакувальних матеріалів, запчастин і компонентів. Всі запаси готової продукції, що повільно продаються, мають бути будь-що продані (ліквідовані), навіть якщо доведеться зробити істотні знижки. Зменшення запасів є важливим ще й тому, що вивільняє складські площі, які можуть бути здані в оренду або продані.

Дебіторська заборгованість має бути скорочена навіть шляхом застосувань певних знижок. Під час кризи надається пріоритетне значення накопиченню готівки, навіть якщо це пов'язано із зниженням при-

бутковості. Кредиторська заборгованість має бути реструктурована для збільшення термінів платежів, навіть якщо це приведе до підвищення закупівельних цін.

Стратегії закупівель і продажів мають бути переглянуті та сформовані, виходячи з цілей виживання підприємства. Весь персонал слід мобілізувати на пошуки нових замовлень і робіт для уникнення простою устаткування.

Вся готівка, отримана різними способами, має бути направлена на погашення комерційних кредитів, щоб знизити плату за відсотками. Все це корисно для запобігання банкрутству, яке може виникнути через суттєве зменшення платоспроможності відносно інвесторів, постачальників, споживачів, найнятих робітників. Відповідно мають бути знижені й постійні витрати. Всі ці заходи допоможуть звільнитися від законсервованих основних засобів, від виробничих приміщень, що вимагають значних витрат на їх утримання, і підвищити мобільність та гнучкість компанії.

4. Збереження людських ресурсів. Слід передбачити ряд превентивних заходів, аби уникнути масових звільнень персоналу. Насамперед має бути зведений до мінімуму додатковий найм у компанії. Природне скорочення зазвичай становить від 4 до 5 % зайнятих співробітників на рік. Введення системи добровільного виходу на пенсію з відповідним стимулюванням дозволить скоротити штат ще на 4—5 %. Отже, до 30 % штату може бути вивільнено протягом 3—4 років без масових звільнень.

Під час закриття окремих ділянок і виробництв корисно проводити консультації на кожному робочому місці, і робітники, що вивільняються, повинні мати можливість бути переведеними на інші робочі ділянки компанії чи підприємств субпідрядників. І лише коли ці заходи неможливі, можна вдаватися до прямих звільнень працівників.

5. Три базові основи реструктуризації.

Освоєння технологій менеджменту і використання внутрішніх резервів (санация витрат підприємства) — повністю в компетенції директорів підприємств і консультантів.

Стратегічний маркетинг (пошук привабливого продукту й ефективної технології) — практично зосереджений на Заході, потрібно залучати консультантів з-за кордону.

Інвестиції залежать, по-перше, від уряду (створення сприятливого інвестиційного клімату в країні), по-друге, від підприємства (якість управління, перспективи розвитку, конкурентоспроможність продукції, прибутковість — привабливість для інвесторів) і, нарешті, від можливостей і бажання інвесторів вкласти кошти саме в це конкретне підприємство.

Оскільки інвестиції або джерела фінансування залежать насамперед від розвитку інституційних аспектів, слід мати повне уявлення про фінансові можливості підприємства та важелі впливу на них.

ВИСНОВКИ

Інституціоналізм вивчає не тільки економічні відносини, а й весь комплекс умов та факторів, що

впливають на суспільне життя — правових, соціальних, психологічних, політичних. При цьому правила державного управління представляють найвпливовіше значення ніж механізм ринкових цін. Виходячи з цього, на перший план виступають соціальні гарантії та програми.

Генеральною ідеєю у цьому сенсі виступає заперечення нейтральності та універсальності механізму розподілу ресурсів. За умов не контрольованості такий ринок стає машиною для збагачення окремих підприємницьких підрозділів. Тому створення окремих організацій — профсоюзів та державних установ для стримання диктату підприємців є найголовнішим закликком інституціоналістів.

Проте контроль таких установ та координація їх функціонування є доволі складним процесом для держави, оскільки у багатьох випадках виступає як своєрідне середовище для зародження та поширення корупції. Це є причиною для постійного вивчення державних інституцій, удосконалення їх роботи за рахунок залучення науковців у процеси правового та економічного регулювання.

Література:

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. — М., 1997. — 190 с.
2. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. — М.: Прогресс, 1982. — 401 с.
3. Дайнеко Д.В. Институциональные изменения и промышленная политика / Д.В. Дайнеко // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.buk.irk.ru/library/sbornik_06/daineiko.doc
4. Шаститко А.Е. Государство и экономический рост / А.Е. Шаститко // Экономика и математические методы. — 1996. — № 3 (32). — С. 21—30.
5. Мизес Л. Социализм. Экономический и социологический анализ / Л. Мизес [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.libertarium.ru/l_lib_socialism0?PRINT_VIEW=YES

References:

1. Nort, D. (1997), *Instituty, institucional'nye izmeneniya i funkcionirovaniye jekonomiki* [Institutions, Institutional change and economic performance], Moscow, Russia.
2. Shumpeter, J.A. (1982), *Teorija jekonomicheskogo razvitija* [Theory of Economic Development], Progress, Moscow, Russia.
3. Dajneko, D.V. (2006), "Institutional change and industrial policy", *Biznes-obrazovanie v uslovijah globalizacii* [Business education in the context of globalization], Irkutsk, Russia.
4. Shastitko, A.E. (1996), "State and the economic growth", *Jekonomika i matematicheskie metody*, vol. 3, no. 32, pp. 21—30.
5. Mizes, L. (1994), *Socializm. Jekonomicheskij i sociologicheskij analiz* [Socialism. Economic and sociological analysis], available at: http://www.libertarium.ru/l_lib_socialism0?PRINT_VIEW=YES (Accessed 7 January 2014).

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014 р.